

*Empowered lives.
Resilient nations.*

NACIONALNI IZVJEŠTAJ
O RAZVOJU PO MJERI ČOVJEKA - 2013.

**„LJUDI SU NAJVEĆE BOGATSTVO
JEDNE ZEMLJE.“
KOLIKO JE BOGATA CRNA GORA?**

REZIME

REZIME

Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2013.

„Ljudi su najveće bogatstvo jedne zemlje.“

Koliko je bogata Crna Gora?

UNDP, u partnerstvu sa ljudima na svim nivoima društva, podržava razvoj nacija koje su u stanju da podnesu krize, ali i da pokrenu i održe vrstu razvoja koji unapređuje kvalitet života svih. U 177 zemalja svijeta u kojima smo prisutni, nudimo globalnu i lokalnu perspektivu kako bismo osnažili život pojedinca, ali i stvaranje izdržljivih nacija.

Kratki djelovi ove publikacije mogu se bez odobrenja autora nepromijenjeni reproducirati, pod uslovom da se navede izvor.

Ovo je nezavisna publikacija, rađena pod okriljem UNDP. Mišljenja iznesena u ovoj publikaciji su stavovi njihovih autora i nužno ne predstavljaju stavove UNDP.

Copyright © 2013

Izdavač: Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori

Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 1A, 81 000 Podgorica, Crna Gora

Autorski tim: Božena Jelušić, glavna autorka. Saradnici: Milijana Komar, Arkadij Toritsyn, Maja Baćović.

Istraživanje i recenzija: CEED Consulting Podgorica - Dragana Radević, Slavica Nikolić, Andrijana Drobnjak, Sandra Tinaj, Agima Ljajević.

Menadžerka projekta: Aleksandra Višnjić Bojović.

Zahvalnost:

Mnoge institucije i pojedinci dali su značajan doprinos izradi ovog Izvještaja. Izdvajamo sledeće: Marina Banović, Andrey Ivanov, dr Rajko Strahinja, Daniela Casula, dr Mensud Grbović, članovi Savjetodavnog odbora projekta u sastavu: Anica Maja Boljević, NVO FAKT, Jan-Peter Olters, bivši Predstavnik Svjetske Banke u Crnoj Gori, Branko Lukovac, Siri Andersen, Ambasada Kraljevine Norveške u Beogradu, Vladimir Ćurović, bivši generalni sekretar Unije Poslodavaca Crne Gore, Momčilo Radulović, NVO Evropski pokret u Crnoj Gori, Aleksandra Krgović, Ministarstvo nauke. Zahvaljujemo se na saradnji svim resornim ministarstvima i institucijama, MONSTAT-u, socijalnim partnerima: Savezu sindikata Crne Gore, Uniji slobodnih sindikata Crne Gore i Uniji poslodavaca Crne Gore kao i Privrednoj komori Crne Gore i Montenegro Biznis Alijansi, organizacijama civilnog društva, predstavnicima akademске zajednice, agencijama Ujedinjenih nacija i drugim međunarodnim organizacijama u Crnoj Gori.

Posebnu zahvalnost dugujemo i svima koji su učestvovali u javnoj raspravi Izvještaja. Građanima i građankama koji su učestvovali u anketi (1,250 domaćinstava), učesnicima fokus grupa, kao i predstavnicima institucija sistema sa kojima su vođeni ekspertske intervjuje: Boban Mugoša, Institut za javno zdravlje Crne Gore, Mubera Kurpejović i Biljana Mišović, Ministarstvo prosvjete i sporta Crne Gore, Svetlana Vuković, Uprava za kadrove, Maja Drakić, Univerzitet Donja Gorica, Ratko Bakrač, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Darko Konjević, Montenegro Biznis Alijansa, Veljko Golubović, (pok.) predsjednik Udruženja penzionera Crne Gore. Posebnu zahvalnost dugujemo i Atlas televiziji i novinarki Duški Pejović za izradu televizijskog serijala „Ja imam stav“ koji je svojevrsno televizijsko izdanje ovog Izvještaja.

Recezent: Mihail Peleah, Regionalni centar UNDP u Bratislavi za Evropu i Zajednicu nezavisnih država.

Prevod: Uroš Žeković, Tamara Jurlina, Jelena Pralas.

Grafičko oblikovanje, naslovna strana, štampa: Studio Mouse, Podgorica

Štampano u Podgorici, Crna Gora

Prvo izdanje 2013.

Sadržaj

REZIME Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2013.....	4
Ljudski kapital i razvoj po mjeri čovjeka.....	4
Tranzicija i njen uticaj na ljudski kapital u Crnoj Gori	5
Šta se može uraditi da se poboljša ljudski kapital zemlje?	6
Nalazi i preporuke po sektorima	7
Obrazovanje i ljudski kapital	7
Zdravlje i ljudski kapital	9
Društveni kapital	11
Kratak, ilustrativan pregled nekih interesantnih podataka iz istraživanja o ljudskom kapitalu Crne Gore (UNDP, 2011)....	13
Obrazovanje, vrijednosti, aspiracije, društveni kapital, zadovoljstvo sistemom zdravstva	14

REZIME

Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2013. „Ljudi su najveće bogatstvo jedne zemlje.” Koliko je bogata Crna Gora?

Političari (vjерovatno u svakoj zemlji) često ponavljaju da su „ljudi pravo bogatstvo” svake zemlje. Što to zapravo znači i kako se to bogatstvo akumulira i koristi, uvijek je otvoreno pitanje sa eksplicitnim praktičnim i političkim implikacijama.

Ljudski kapital i razvoj po mjeri čovjeka

Sve veća globalna konkurentnost znači da će Crna Gora, kao i sve evropske zemlje, morati da nudi visokokvalitetne proizvode i usluge. To je moguće postići samo ako se unapređuje ljudski kapital zemlje. Dobro obrazovano i obučeno stanovništvo jeste cilj sam po sebi, a ujedno i presudni faktor koji doprinosi ubrzanim društveno-ekonomskom razvoju, te na kraju krajeva i razvoju po mjeri čovjeka.¹

Crna Gora je ostvarila napredak tokom proteklih godina mjereno indeksom razvoja po mjeri čovjeka (HDI). HDI koji predstavlja sumarnu mjeru za ocjenu dugoročnog napretka u tri osnovne dimenzije razvoja po mjeri čovjeka: dug i zdrav život, pristup znanju i pristojan standard života. Mjereno HDI, Crna Gora spada u grupu zemalja sa visokim razvojem po mjeri čovjeka i nalazi se na 54. mjestu u svijetu (2011.).

Od 2005. do 2011. godine, vrijednost HDI za Crnu Goru povećala se sa 0,757 na 0,771, što predstavlja povećanje od 2,0% ili prosječni godišnji rast od otprilike 0,3 %. Od 1980. do 2011. godine, prosječni očekivani životni vijek na rođenju u Crnoj Gori povećao se za 0,9 godina. Bruto nacionalni dohodak (GNI) po glavi stanovnika u Crnoj Gori povećao se za oko 24,0% od 2005. do 2011. godine.

Ljudski kapital igra presudnu ulogu u ostvarenju ciljeva razvoja po mjeri čovjeka. Razvoj po mjeri čovjeka odnosi se na širenje mogućnosti izbora. Ti izbori su raznovrsni, ali najbitnije su one mogućnosti izbora koje vode dugom i zdravom životu, obrazovanju i uživanju pristojnog standarda života. Ostali izbori mogu uključivati slobodu izražavanja, udruživanja i kretanja, kao i socijalnu pravdu i zaštitu od diskriminacije na osnovu rasnog, vjerskog ili etničkog porijekla, sposobnost uticaja na donošenje odluka i doprinosa društvenom životu.

Na nivou društva, razvoj po mjeri čovjeka vodi ka većoj sposobnosti zemlje da apsorbuje moderne tehnologije, boljem kvalitetu i produktivnosti radne snage, što neizostavno dovodi do veće produktivnosti i ekonomskog rasta koji su od temeljnog značaja za razvoj po mjeri čovjeka. Na nivou pojedinaca, to je ključ za uspješnu karijeru u modernoj ekonomiji zasnovanoj na znanju. Unaprijeđene vještine i znanja pojedinaca postaju sve važnije za pojedinačni razvoj po mjeri čovjeka jer pomažu ostvarenju potreba i težnji pojedinca, održavanju društvenih mreža, odabiru zdravih životnih izbora i postizanju čitavog niza ostalih ciljeva. Ekonomski rast postignut preko unaprijeđenog ljudskog kapitala ne samo da rezultira povećanim raspoloživim

1 Eng. Human development.

prihodom domaćinstava, već povećava i budžetske prihode koji se mogu opredijeliti za važne društvene prioritete koji proširuju mogućnosti razvoja po mjeri čovjeka za sve.

Stvaranje ljudskog kapitala treba da postane strateški prioritet društva. Vlada i privatni sektor treba da strateški ulažu u razvoj ljudskog kapitala koji će stvoriti nova radna mjesta, razviti nove vještine i kompetencije, te pomoći ljudima u Crnoj Gori da srećno žive i rade u Evropi XXI vijeka.

Šta je ljudski kapital? Ljudski kapital Crne Gore nijesu samo zaposleni, već i nezaposleni, domaćice, siromašni i bogati, djeca, mladi i stari i oni koji će se tek roditi.

Ljudski kapital je dinamičan, a tradicionalni elementi (znanje, vještine, zdravlje) su potencijal pojedinca, ali mjera u kojoj će se (ili neće) materijalizovati zavisi od brojnih drugih karakteristika. Neke od tih karakteristika su sposobnost primjene znanja, iskustvo, nasljeđe, vještine, zdravlje, vrijednosti i aspiracije, društveni kapital, ali i naša fleksibilnost, sposobnost prilagođavanja promjenjivom okruženju, inovativnost, preduzetnički duh, sklonost preuzimanju rizika, solidarnosti, itd. tj. sve dimenzije koje nas čine produktivnim i u ekonomskom i neekonomskom smislu. Pošto je ovako široko definisan, ljudski kapital je teško «izmjeriti» jer je kvantifikovanje ovih komponenti složeno.

Tranzicija i njen uticaj na ljudski kapital u Crnoj Gori

Prije početka procesa tranzicije, zdravstvo, prosvjeta i drugi sektori koji oblikuju ljudski kapital u Crnoj Gori imali su relativno dobre rezultate i služili su tadašnjem političkom i ekonomskom režimu. Ekomska tranzicija, sukobi u regionu i duži period nesigurnosti u pogledu prioriteta zemlje ostavili su negativan trag na stvaranje i korišćenje ljudskog kapitala. Crna Gora ima postavljene osnovne privredne temelje, te se nalazi na 66. mjestu od 183 zemlje obuhvaćene *Izvještajem o lakoći poslovanja za 2012. godinu*, koji objavljuje Svjetska banka, a koji procjenjuje i pored regulatorna okruženja za bavljenje biznisom. U periodu od 2000 – 2009. godine, BDP Crne Gore povećao se sa 1 milijarde eura na 3 milijarde eura, sa prosječnom stopom rasta od 4,8%. U periodu od 2005 – 2008. godine, Crna Gora je bila vodeća zemlja među bivšim jugoslovenskim republikama po rastu BDP-a, sa prosječnom stopom od 7,6%.

Tokom proteklih decenija, Crna Gora je doživjela radikalne ekomske i društvene promjene. Povećavao se procenat BDP-a opredijeljen za javne politike koje podstiču razvoj ljudskog kapitala, ali ova izdvajanja nijesu mogla da obezbijede dovoljno stimulativna primanja za nastavnike, lječare i druge profesionalce presudne za stvaranje i valorizaciju ljudskog kapitala, te za postojanje neophodne infrastrukture. Prelazak sa planske na tržišnu ekonomiju negativno se odrazio na opšti pristup osnovnim obrazovnim i zdravstvenim uslugama koje imaju presudni značaj za ljudski kapital. Osim toga, zemlja je morala i da se nosi sa nepovoljnim demografskim trendovima, kao što je starenje stanovništva i smanjenje stope fertiliteta, te ekonomskim i društvenim poteškoćama povezanim sa tranzicijom. Tranzicija se negativno odražila na sistem društvenih vrijednosti i odnosa povjerenja, te je dovela do sve većeg raslojavanja u društvu, gubitka socijalne sigurnosti, rasprostranjene sive ekonomije i drugih propratnih negativnih tranzisionih pojava.

Crna Gora je usvojila brojne zakone, strategije i druge intervencije usmjerenе na razvoj ljudskog kapitala koje su u principu usaglašene sa pristupom EU u pogledu ljudskog kapitala, uključujući i Lisabonsku strategiju. Strategije naglašavaju ciljeve izgradnje Crne Gore kao društva znanja, sa fleksibilnom, konkurentnom i efikasnom radnom snagom, putem obrazovnog sistema, uključujući i stručno obrazovanje.

Sledeće ekomske prepreke razvoju Crne Gore mogle bi se ukloniti razvojem ljudskog kapitala:

- nesklad vještina zaposlenih u sektorima koji doživljavaju pad u odnosu na tražnju sa strane sektora u porastu. Crna Gora se sve više odmiče od tradicionalnog sektora proizvodnje ka uslužnim privrednim granama, te je važno osigurati da ljudski kapital može da zadovolji potrebe uslužnih sektora koji su u ekspanziji.
- značajne regionalne razlike u privrednom i društvenom razvoju. Centralni region ima najbolje rezultate, a sjeverni region je u najnepovoljnijoj situaciji. Tako značajne razlike među regionima utiču na učešće na tržištu rada i stope nezaposlenosti. Recimo, južni region je imao najnižu stopu nezaposlenosti od 11,4%, dok je u sjevernom regionu gotovo 33% aktivnog stanovništva bilo nezaposleno.

- mala i srednja preduzeća (MSP) igraju važnu ulogu u privrednom rastu zemlje, te obezbjeđuju zaposlenje brojnim pojedinicima, međutim potrebna im je veća podrška. U periodu od 2006 – 2009. godine, broj zaposlenih u MSP povećao se 85,065 na 105,038, što predstavlja povećanje od 23,48%. Krajem 2009. godine zaposleni u MSP predstavljali su oko 60% ukupne zaposlenosti. U istom periodu, udio MSP u izvozu povećao se sa 24,85% na 31%, što predstavlja povećanje od 6,15%.
- nivo ulaganja u istraživanje i razvoj i dalje je nizak. Istraživanje i razvoj predstavljaju ključ za rast biznisa i razvoj novih proizvoda za tržište. Privredni sektor u Crnoj Gori ne ulaže dovoljno u inovacije kako bi se razvijali novi proizvodi, usluge i procesi, sa ukupnim nivoom investicija od svega nekih 0,12% BDP-a u 2010.
- promjene radne snage. Za rješavanje izazova kao što su rast ukupnog stanovništva uz istovremeni pad radno aktivnog stanovništva, niska i opadajuća stopa privredne aktivnosti (51,7% 2007. godine, a 48,7% 2011. godine); visoka stopa nezaposlenosti od 19,7%, te sve manji udio stanovništva mlađeg od 15 godina u ukupnom stanovništvu sa 20,1% 2007. godine na 18,2% 2011. godine i razlike u stopama nezaposlenosti od gotovo 2% između muškaraca i žena, potrebne su djelotvorne politike usmjerene na razvoj ljudskog kapitala. Razvoj zelene ekonomije je još u povoju.
- nesklad sadašnjih vještina i kompetencija ljudskog kapitala. Osim osnovnih vještina koje se uobičajeno povezuju sa pismenošću i matematičkom pismenošću, ljudski kapital bi trebalo da posjeduje analitičke vještine višeg reda i tehničku i kompjutersku pismenost.
- niska produktivnost radne snage. Produktivnost je mjera efikasnosti kojom se privredni resursi kao što su radna snaga, kapital, energija, materijali, usluge i ljudski kapital koriste za proizvodnju roba i usluga. Produktivnost radne snage, mjerena bruto domaćim proizvodom po broju zaposlenih, u Crnoj Gori je 2009. godine iznosila 22% prosječne produktivnosti u 27 zemalja Evropske unije.
- nizak nivo iskorišćenosti potencijala ljudskog kapitala društveno isključenih grupa kao što su dugoročno nezaposleni, osobe sa invaliditetom, Romi i Egipćani i druge socijalno ugrožene grupe.

Šta se može uraditi da se poboljša ljudski kapital zemlje?

Ljudski kapital ne može se svesti samo na osnovne komponente kao što su obrazovna postignuća, očekivani životni vijek i vještine stanovništva. Jako ga je teško izmjeriti jer je problematična kvantifikacija nekih komponenti ljudskog kapitala kao što su vještine, inovativnost i preduzetničke sposobnosti stanovništva i sl. Neke od elemenata društvenog kapitala, kao što su nivoi povjerenja u društvu i društvene mreže, koji su od presudne važnosti za djelotvoran razvoj i korišćenje ljudskog kapitala, još je teže izmjeriti.

Ne postoji neka opšta politika razvoja ljudskog kapitala koja bi se mogla primjeniti na sve zemlje, čak ne ni na sve zemlje u jednom regionu. Moramo izgraditi konsenzus u pogledu prioriteta vezanih za ljudski kapital koji će uzeti u obzir našu nacionalnu istoriju, vrijednosti i kulturu. Nadalje, važno je ne samo razvijati prioritete i rješenja koja su prikladna za uslove u našoj zemlji, već se moramo oslanjati i na pouzdane analitičke instrumente za praćenje nivoa ostvarenja ciljeva.

Kako se Crna Gora bude približavala članstvu u EU, reforme koje sprovodi u oblastima koje utiču na stvaranje i korišćenje ljudskog kapitala treba da budu usaglašene sa temama i očekivanjima EU. Ljudski kapital je osnovni uslov za uspjeh procesa integracije Crne Gore u Evropu.

Brojni faktori doprinose stvaranju i korišćenju ljudskog kapitala. Visoki nivoi ljudskog kapitala nisu puki proizvod sproveđenja politika u sektoru prosvjete i zdravstva, već ih u velikoj mjeri opredjeluju uslovi života, strukture upravljanja, društveni kapital i drugi društveni i ekonomski faktori na koje utiču politike i aktivnosti koje prevazilaze tradicionalne sektore prosvjete i

zdravstva. Ljudski kapital u Crnoj Gori može se unaprijediti kada se usvoji združeni strateški pristup sa zajedničkim ciljevima koji promovišu zajedničke radne aranžmane svih relevantnih sektora.

Proces izrade strategije razvoja ljudskog kapitala treba da uključi sve zainteresovane strane. Kako akteri sa strane nevladinog sektora nisu ravnopravni u smislu moći i sposobnosti da utiču na razvoj javnih politika i strategija, treba uložiti sve napore kako bi se zaista i čuli glasovi svih zainteresovanih strana.

Kada se usvoji, strateški plan treba pretočiti u operativni plan koji uključuje konkretnе aktivnosti, koje mogu obuhvatati čitav niz operacija vezanih za stvaranje i održavanje ljudskog kapitala, uključujući i opredjeljivanje budžetskih sredstava i resursa, organizaciju službi i obezbjeđivanje kadrova. Posebno je važno razvijati politike, programe i podršku usmjerenu na ljude čiji je potencijal nevalorizovan, a znanja i vještine nedovoljno iskorišćene.

Nalazi i preporuke po sektorima

Obrazovanje i ljudski kapital

Duboke promjene u demografskoj strukturi, trendovi na tržištu rada, nove tehnologije, tranzicioni procesi i težnja ka članstvu u EU učinile su neizbjegljivom reformu u sektoru obrazovanja. Ostvaren je evidentan napredak u oblastima reforme nastavnih planova i programa, ali i dalje ostaju ozbiljni izazovi koji sprječavaju djelotvorno stvaranje ljudskog kapitala.

Crna Gora ima dobro obrazovano stanovništvo, ali je opšti nivo obrazovanja niži od onog u zemljama EU. Obrazovni sistem i dalje proizvodi svršene studente sa vještinama koje nisu u saglasnosti sa zahtjevima tržišta rada. Nedovoljno se obraća pažnja na značaj ranog razvoja a djeca sa posebnim obrazovnim potrebama često se suočavaju se sa teškoćama u pristupu obrazovanju što ograničava njihovu sposobnost da u budućnosti daju puni doprinos ljudskom kapitalu zemlje.

Crna Gora je 2010. godine izdvojila oko 4,5% BDP-a za javno obrazovanje. Između 2006. i 2010. godine, u Crnoj Gori su ukupna izdvajanja za obrazovanje povećana 50%, sa 89,4 na 134,8 miliona eura. Rezultati koje postižu učenici u Crnoj Gori mjereno pema *Programu za međunarodnu ocjenu učenika* pokazali su određeni napredak u odnosu na rezultate iz 2006. godine iz jezika i matematike, ali rezultati u oblasti prirodnih nauka nisu bili zadovoljavajući. Tokom proteklih godina dramatično se povećao procenat svršenih srednjoškolaca koji pohađaju visokoobrazovne institucije. U poređenju sa 2002. godinom, kada je samo 44% ukupnog broja svršenih srednjoškolaca pohađalo univerzitske programe, 2008. godine broj upisanih studenata povećao se na 108% svršenih srednjoškolaca.

Gotovo sva ispitivanja javnog mijenja sprovedena nakon 2000. godine kao i ovo UNDP istraživanje iz 2011. pokazala su da je nivo povjerenja građana u obrazovni sistem i dalje visok uprkos izazovima procesa tranzicije. Istraživanje je pokazalo i da devet od deset (89,8%) ispitanika želi da njegovo/njeno dijete/unuče stekne visoko obrazovanje.

Sektor prosvjete i dalje je suočen sa nedovoljnim ulaganjima. Veći dio uloženih sredstava odlazi na plate nastavnika i pokriće tekućih troškova. Sredstva koja se opredjeljuju za opremanje škola, što je presudni momenat u izgradnji vještina u oblasti novih tehnologija, i dalje su veoma niska.

Veći nivo sredstava ne može da riješi sve probleme i upodobi ulogu sektora obrazovanja potrebama stvaranja i korišćenja ljudskog kapitala u Crnoj Gori. Potrebne su više sistemski i strateški orientisane reforme. Osnovne preporučene strategije obuhvataju:

- Posvetiti mnogo veću pažnju važnosti ranog razvoja i učenja. Upodobiti modele rada vrtića kako bi zadovoljili specifične potrebe po regionima, opština, posebno sa stanovišta zaposlenih roditelja.

- Stvarati povoljne uslove za povećanje broja licenciranih privatnih pružalaca usluga brige o djeci.
- Unaprijediti ranu identifikaciju, programiranje i podršku učenicima sa posebnim potrebama. Ne postoje zvanični podaci o broju djece sa poteškoćama i smetnjama u razvoju, a sistem ih ne prepoznaje do momenta upisa u osnovnu školu. Ograničen broj eksperata za posebno obrazovanje otežava unapređenje ranih faza učenja kod djece sa posebnim potrebama. Ulagati u talentovanu djecu, pogotovo u onu čiji roditelji zbog siromaštva ili drugih okolnosti kao što je disfunkcionalna porodica i sl. to sami ne čine.
- Pooštiti i uesti dodatne zaštitne mjere za smanjenje i konačno iskorjenjivanje gotovinskih plaćanja i korupcije, prvenstveno kroz privatne časove. Ovakva praksa, često u suprotnosti sa važećim propisima, rezultira nejednakim pristupom obrazovanju za djecu lošijeg finansijskog stanja i društvenog porijekla.
- Povjeriti više ovlašćenja školama i prenijeti neke dodatne odgovornosti na roditelje, nastavnike i direktore. Takve reforme sistema upravljanja obazovanjem mogu promijeniti navike koje se podstiču sadašnjim sistemom i promovisati usmjerenje na postignuća učenika.
- Budući da je broj djece koja napuštaju obrazovanje najveći u srednjim stručnim školama, treba preuzeti mjere da se djeca koja su u riziku zadrže u školi i da se smanji broj onih koji napuštaju obrazovanje. Za učenike koji su u riziku potrebni su djelotvorni i inovativni programi prelaza sa škole na zaposlenje. Takvi programi moraju obezbijediti mogućnosti za učenike da ispune uslove za završetak školovanja, a da ih istovremeno pripremaju za direktni prelazak na zapošljavanje ili samozapošljavanje.
- Uvesti programe podijeljene na module, koji učenicima nude priliku da steknu širok dijapazon osnovnih stručnih znanja primjenljivih na nekoliko mogućih zanimaњa u okviru jednog područja rada ili struke.
- Obezbijediti raznovrsne instrumente za ocjenjivanje kako bi dobro procijenili specifične vještine i znanja učenika, te ujedno uspješno otkrivali sposobnost kreativnog mišljenja ili inovativnosti, dovitljivosti i istraživačkog pristupa rješavanju problema.
- Povećati kvalitet nastavnog kadra u srednjim stručnim školama. Profesori koji predaju stručne predmete treba da imaju prilike da unapređuju svoja znanja i vještine iz struke ali i iz oblasti psihologije, pedagogije i didaktike.
- Podrška punom uspostavljanju crnogorskog okvira kvalifikacija, na način koji će omogućiti poređenja sa kvalifikacijama u EU i drugim zemljama.
- Bavljenje rodnim stereotipima vezanim za određene poslove.
- Unaprijediti tehničku osnovu stručnih škola kako bi odražavale savremene uslove rada. Nepostojanje savremenih nastavnih sredstava i materijala često se navodi kao prepreka za korišćenje modernih metoda nastave i učenja.
- Promovisanje građanskih vještina učenika i studenata putem programa za podizanje nivoa svijesti i njihovo uključivanje u lokalne programe i aktivnosti u oblasti kulture.
- Usvajanje strateškog pristupa razvoju visokoškolskog obrazovanja. Treba zadržati visok nivo učešća u tercijarnom obrazovanju koji je ostvaren.
- Povećanje nivoa finansiranja i uvođenje podsticajnih mjer za profesore.
- Nastaviti sa radom na daljem umrežavanju crnogorskih univerziteta sa stranim univerzitetima na evropskom i međunarodnom nivou. Povećati mobilnost studenata i profesora.
- Uspostaviti nacionalne standarde za ocjenu i evaluaciju kvaliteta i kompetencija nastavnika u školama i profesora na univerzitetima.
- Promovisati i podsticati istraživanje u visokoobrazovnim ustanovama. Omogućiti profesorima da uzimaju plaćeno odsustvo radi obavljanja istraživanja na stranim univerzitetima.
- Usaglasiti sistem visokoškolskog obrazovanja i upisnu politiku sa realnim stanjem na tržištu rada.
- Obezbijediti dodatna sredstva za uspostavljanje sistema učenja na daljinu. Obrazovati nacionalno radno tijelo za osmišljavanje i praćenje sprovođenja sistema za učenje na daljinu.
- Pružiti podršku univerzitetima (i njihovim bibliotekama) u dobijanju pristupa elektronskom izdanju stručnih časopisa i naučnih i stručnih publikacija.

Reforme koje uzimaju u obzir cijelovit sektor obrazovanja mogu da se usmjere na sledeća pitanja:

- Proširiti mogućnosti za cjeloživotno učenje i povezati ih sa potrebama na tržištu rada. Mogućnosti za cjeloživotno učenje treba da pomognu svim građanima Crne Gore da se prilagode ekonomiji baziranoj na znanju. Kada ljudi završe redovno obrazovanje i izgrade svoje vještine učenja, treba im obezbijediti pristup mogućnostima za kontinuirano obnavljanje i unapređenje vještina i kompetencija.
- Unaprijediti kapacitete nastavnika i njihovu predanost poslu. Kvalitet nastavnika (i direktora) i nastavne prakse na kraju krajeva će predstavljati najvažniji faktor u promovisanju učenja i postizanju boljih rezultata svih učenika. Nastavnici treba da su u stanju da promovišu učenje na osnovu otkrivanja² i da veći naglasak stavljaju na rezultate koji ne predstavljaju samo puko reproduciranje činjenica i informacija. Treba unaprijediti obuku, zapošljavanje, raspoređivanje i motivaciju nastavnika putem odgovarajućih stimulativnih mjeru i mehanizama odgovornosti za poboljšanje učenja i unapređenje jednakosti.
- Intenzivirati promovisanje informaciono-komunikacione tehnologije kao neophodne instrumente za unapređenje procesa nastave i učenja. Nove ICT tehnologije mogu upodobiti proces učenja i prilagoditi ga posebnim potrebama učenika, te ih ujedno pripremiti za život i rad u društvu u kome kompetencije vezane za nove tehnologije postaju sve više nezaobilazne.
- Uključiti društveno isključene grupe u obrazovne procese. Moderne ekonomije ne mogu sebi priuštiti postojanje značajne manjine neobrazovanih, neobučenih i isključenih ljudi. Isključivanje smanjuje kapacitet pojedinaca da doprinose društvu i privredi i da od njih imaju koristi. Sva djeca i odrasli ljudi u Crnoj Gori zaslужuju ravnopravan pristup mogućnostima za obrazovanje i učenje.

Zdravlje i ljudski kapital

Zdravlje igra važnu ulogu u određivanju ljudskog kapitala zemlje, uključujući i učinak koji ljudi ostvaruju na tržištu rada, što je direktno povezano sa makroekonomskim koristima, kao što je BDP po glavi stanovnika. Zdraviji ljudi mogu biti produktivniji jer fizički i mentalno aktivniji pojedinci djelotvornije koriste tehnologiju, opremu i sopstvene vještine.

Prosječni životni vijek muškaraca u Crnoj Gori povećao se sa 58 godina u periodu 1952-1954. na 71 godinu 2008. godine. Prosječan životni vijek žena u Crnoj Gori značajno je produžen, za punih 17 godina, sa 60 koliko je iznosio u periodu 1952-1954. na više od 76 godina koliko je iznosio 2008. godine. Istovremeno, stopa smrtnosti je drastično smanjena uslijed masovne vakcinacije, redovnih sistematskih pregleda za bolesti kao što je tuberkuloza, edukacije i podizanja nivoa svijesti i boljih uslova života seoskog stanovništva. Zdravlje građana Crne Gore značajno je pogoršano tokom tranzicije, mjereno, na primjer, zvaničnim podacima o očekivanom životnom vijeku.

Iako su budžetska izdvajanja za zdravstvo relativno visoka, slaba je korelacija između iznosa opredijeljenih sredstava i rezultata u smislu zdravstvenog stanja nacije. Crna Gora troši više na javno zdravstvo nego druge zemlje sa sličnim nivoima dohotka. Rashodi sistema javnog zdravstva u Crnoj Gori su 2008. godine iznosili 14,7% ukupne javne potrošnje, što je iznad prosjeka kad se uporedi sa zemljama EU. Uprkos realizaciji određenih reformi čiji je cilj bio da unaprijede efikasnost, ravnopravnost u pristupu i kvalitet zdravstvenih usluga, njihov uticaj na ljudski kapital nije onoliko značajan koliko se to očekivalo.

Sistem zdravstva se mora reformisati kako bi se osiguralo da on daje rezultate koji predstavljaju podršku razvoju i korišćenju ljudskog kapitala. Preporučene reforme uključuju:

- Veća usmjerenost na postizanje rezultata sistema zdravstva kroz unapređivanje kapaciteta sistema da razvija i realizuje politike i programe zasnovane na pokazateljima i usmjerene na rezultate, koji su ujedno usaglašeni sa EU modelima zdravstvene zaštite. Treba poboljšati kapacitete za donošenje zdravstvenih politika i planova i za upravljanje u zdravstvu.

² Eng. Discovery-based learning – prim. prevodioca.

- Obezbijediti finansijsku održivost sistema i poboljšati efektivnost i efikasnost korišćenja raspoloživih sredstava davanjem više moći odlučivanja lokalnim organima i bolnicama. Neophodno je nastaviti sa povećanjem efikasnosti i održivosti potrošnje u oblasti zdravstva i nastaviti sa pomjeranjem načina finansiranja u zdravstvu sa sistema više usmjerenog na ulazne parametre ka onom koji je više okrenut izlaznim parametrima na nivou primarne, sekundarne i tercijarne zdravstvene zaštite. Fleksibilniji sistem finansiranja, koji više nije zasnovan na striktnim normama ulaznih podataka doveo bi do preraspoređivanja kapaciteta pružalaca usluga i veće efikasnosti.
- Promovisanje zdravlja i prevenciju postaviti kao prioritet. Kako bi se na duže staze unaprijedio ljudski kapital zemlje, neophodno je za prioritete odrediti ciljeve promovisanja zdravlja, prevencije oboljenja i profilakse koji često ostaju van osnovnog usmjerjenja reformi u sektoru zdravstva. Prevencija oboljenja radije nego kurativni pristup mogli bi smanjiti izdavanja u sektoru zdravstva i dati mogućnost sistemu da pruža bolju uslugu svima, da zadrži prednosti modela iz socijalističkog perioda i pruži priliku privatnom sektoru da poveća opcije koje se nude građanima da vode zdrav i dug život. Npr. ispitnici obuhvaćeni istraživanjem za potrebu izrade ovog izvještaja, hvalili su praksu medicine rada kao i redovnih sistematskih zdravstvenih pregleda djece i odraslih koja se sprovodila u SFR Jugoslaviji. Neke od promjena mogu uključivati takozvane „poreze na grijeh“ za konzumiranje alkohola i duvana, aktivnosti promovisanja zdravlja u oblasti prenosivih bolesti, prvenstveno HIV/AIDS, kao i programe o alkoholu i duvanu, sa školama u žži interesovanja i podizanje javne svijesti o značaju zdravih stilova života.
- Osigurati jednakost pristupa kvalitetnim uslugama zdravstvene zaštite. Zdravstvene nejednakosti su i dalje prisutne u Crnoj Gori uprkos stalnom povećanju izdvajanja za zdravstvo. Iako oko 20% prihoda Fonda zdravstvenog osiguranja potiče iz opredijeljenih sredstava iz budžeta, od čega jedan dio predstavljaju namjenska sredstva za pokrivanje zdravstvenog osiguranja određenih grupa stanovništva u stanju socijalne potrebe - nezaposleni, raseljena lica, korisnici prava iz socijalne i dječje zaštite, te druge društveno isključene grupe se suočavaju sa nekim preprekama u pristupu zdravstvenoj zaštiti. Ravnopravnost se može pomovisati uspostavljanjem medicinskih standarda i akreditacije za pružaoce usluga zdravstvene zaštite koji mogu osigurati da se standardi zaista i poštuju. Mogu se identifikovati subjekti zdravstvene zaštite u oblastima u kojima postoji samo ograničena pokrivenost i pristup ovim uslugama, te realizovati mјere dodatne izgradnje kapaciteta kako bi se rješavala nijihova situacija. Mogu se uvesti i dodatne mјere, kao što je zahtjev da svršeni ljekari i medicinske sestre određeni period vremena rade u područjima nedovoljno pokrivenim zdravstvenom zaštitom.
- Dalje uključivanje privatnog sektora. Država, međutim, treba i dalje da snosi primarnu odgovornost za osnovne usluge zdravstvene zaštite, bolju pokrivenost i pristup za društveno isključene grupe koje su najizloženije rizicima po zdravlje. Ostali osnovni prioriteti države mogu uključivati i usluge prevencije, imunizacije i profilakse.
- Sprovoditi politike usmjerene na povećanje stope nataliteta. Tokom protekle dvije decenije stopa nataliteta je u opadanju u Crnoj Gori. Iako je taj nepovoljan demografski trend preokrenut u periodu 2005 – 2007. godine, treba sprovesti dodatne mјere kako bi se na duže staze održao postojeći nivo stanovništva. Da bi se stvarali povoljniji uslovi za parove da imaju više djece, može se sprovesti niz intervencija koje uključuju dalje poboljšanje prava žena na polju zdravstvene zaštite, posebno reproduktivnih prava; obezbijediti bolju primjenu zakona o radu u dijelu porodiljskog i roditeljskog odsustva za zaposlene u privatnom sektoru, promovisati mogućnosti, gdje je to moguće, rada od kuće radi brige o djeci; smanjenje poreza na robe kao što su odjeća i hrana za djecu i veća davanja porodicama slabijeg materijalnog stanja koje imaju djecu.

Društveni kapital

Iako tema društvenog kapitala zaslužuje dalju analizu, važno je ciljeve unapređenja društvenog kapitala uključiti u širi niz politika usmjerениh na razvoj ljudskog kapitala. Stvaranje i korišćenje ljudskog kapitala predstavlja društvenu aktivnost jer se dešava u interakcijama ideja i pojedinaca. Društvene interakcije su neophodne za stvaranje i korišćenje ljudskog kapitala.

Društveni kapital može poboljšati pružanje usluga u obrazovanju, zdravstvu i socijalnoj zaštiti jer ljudi radije traže savjet od nekoga kome vjeruju. Putem neformalnih mreža izgrađenih na povjerenju može se promovisati važnost kvalitetnog obrazovanja, prevencije u zdravstvu i podrške društveno isključenim grupama u lokalnim zajednicama. Društveni kapital može podržati izgradnju ljudskog kapitala za XXI vijek osnaživanjem ili promjenom društvenih normi i time što će ih učiniti primjerenijim za poboljšanje ljudskog kapitala. Ako zemlja ima gustu mrežu društvenog i građanskog angažmana i participacije, vjerovatnije je da će članovi zajednice sarađivati na uzajamnu korist. Kohezivnije društvo, sa snažnim osjećajem grupnog identiteta vodi računa o zajedničkom blagostanju, što podrazumijeva da vrijednosti kao što su vrijedan rad, cjeloživotno učenje i zdravi stilovi života mogu postati norme kojih se svi pridržavaju. Veći društveni kapital pomaže da se prevaziđe osjećaj nepovjerenja i da se podstaknu članovi zajednice da preduzimaju kolektivne aktivnosti koje promovišu dobrobit i uključivanje članova sopstvene zajednice.

Uglavnom se oslanjajući na nalaze i analizu istraživanja koje je UNDP sproveo 2011. godine, ovaj izvještaj je ustanovio sledeće:

- Ljudi u Crnoj Gori i dalje vjeruju da država, odnosno vlada, treba da rješava mnoge njihove brige. Značajan broj građana Crne Gore, posebno među starijim generacijama, nije tako spreman da usvoji sve ideale demokratije i slobodnog tržišta i da prihvati odgovornost za sopstvenu sudbinu.
- Ljudi u Crnoj Gori vjeruju da su veze važnije za profesionalnu karijeru i uspjeh u životu od truda, znanja, vještina i radnog iskustva. 45,5% ispitanika vjeruje da je od suštinskog značaja biti povezan sa ljudima na položaju kako bi napredovali u životu, a 46% ispitanika smatra da je to važno.
- Ljudi u Crnoj Gori shvataju da je korupcija štetna, a ipak je prihvataju kao dio svog svakodnevnog života. Korupcija je i dalje prisutna u mnogim oblastima. Smatra se da na formalna i neformalna gotovinska plaćanja (podmićivanja, čašćavanja) otpada značajan dio izdvajanja za zdravstvo. U obrazovanju, korupcija i druge „neformalne naknade“ (često uzrokovane niskim platama nastavničkog kadra) ograničavaju mnogim pojedincima pristup uslugama kvalitetnog obrazovanja. Uprkos nizu intervencija Vlade na suzbijanju korupcije, građani su i dalje skloni da „opravdavaju“ poklone ili „čašćavanja“ u novcu.
- Ljudi u Crnoj Gori više vole zaposlenje u javnom sektoru za značajno nižu platu nego u privatnom sektoru. Gotovo dvije trećine ispitanika (64%) radije bi radilo za javnu upravu za mjesecnu platu od 450 eura nego u privatnom sektoru za 750 eura.
- U Crnoj Gori i dalje su prisutni neki uvriježeni tradicionalni stavovi, uvjerenja koji ne podržavaju uvijek razvoj ljudskog kapitala. Jedna četvrtina ispitanika vjeruje da je konkurenčija dobra jer stimuliše ljudе da vrijedno rade, razvijaju i promovišu nove ideje i postaju aktivniji u pravljenju sopstvenih izbora. Što se tiče spremnosti za dodatnom obukom, samo 4,7% smatra da im je potrebna. Mobilnost građana je niska i gotovo jedna četvrtina ispitanika vjeruje da ne treba mijenjati posao, a gotovo 50% smatra da u životu posao treba promijeniti samo jednom ili dvaput.

Na pojedinačnom nivou, ljudi u Crnoj Gori vrednuju porodične odnose i snažno se oslanjaju na mreže članova porodice i prijatelja. Iako većina ispitanika ne vjeruje ljudima (64% ispitanika), ogromna većina ispitanika (89,7%) je izjavila da ima bliske prijatelje. Građani Crne Gore su najviše zadovoljni svojim porodičnim životom – 7,98 (na skali od 1 do 10, gdje 1 predstavlja najmanje a 10 najveće zadovoljstvo). Sumarno posmatrano, građani su „inkapsulirani“ na nivou najmanje društvene grupe koja im pomaže da rješavaju razne probleme i brige što otežava kruženje ideja, informacija i resursa među grupama i ograničava mogućnosti za razvoj ljudskog kapitala zemlje.

Na nivou lokalnih zajednica i društva, ljudi u Crnoj Gori ne vjeruju u svoje pojedinačne i kolektivne sposobnosti da utiču na donošenje odluka, te samo zanemarljiv broj pojedinaca učestvuje u radu nevladinih organizacija, udruženja, klubova i drugih vidova organizovanja civilnog društva. Mladi čine najaktivniju grupu, te je 12% mladih ispitanika odgovorilo da su članovi i da aktivno učestvuju u studentskim organizacijama, dok njih 13% nisu članovi, ali aktivno učestvuju. Nesklonost angažovanju u bilo kom vidu kolektivnog djelovanja postepeno se prelila i na druge sfere, što podriva održivi razvoj i ekonomski potencijale zajednica.

Budući da je društveni kapital od presudne važnosti za djelotvorno formiranje i korišćenje ljudskog kapitala u Crnoj Gori, važno je realizovati niz strategija i politika kojima se gradi društveni kapital, jer je on u spremi sa ljudskim kapitalom:

- Jačanje društvenog kapitala na nacionalnom nivou putem izgradnje povjerenja i vjere u institucije sistema. Vlada mora da sprovede niz intervencija kojima bi osnažila vladavinu prava, transparentnost, odgovornost i povjerenje javnosti u institucije sistema. Zakonske odredbe o sprječavanju sukoba interesa u javnoj upravi treba djelotvorno sprovoditi. Građani treba da budu bolje upoznati sa važećim zakonom o slobodnom pristupu informacijama i treba ih podsticati da ga koriste. Povjerenje u institucije sistema može se graditi opsežnim interakcijama državnih zvaničnika i javnosti.
- Mediji mogu igrati aktivniju ulogu u izgradnji društvenog kapitala i interakciji između građana i donosioca odluka. Treba u još većoj mjeri koristiti društvene mreže, i *online* medije, za pokretanje građana da aktivno učestvuju u razvoju svojih zajednica. *Facebook* i *Twitter* i dr. savremeni socijalni mediji mogu se koristiti za razmjenu informacija i za podršku diskusiji unutar zajednice.
- Osnažiti civilno društvo i promovisati vrijednosti volonterizma. Osim jačanja kapaciteta NVO za bavljenje pitanjima od opšte nacionalnog značaja, postoji i stalna dalja potreba za razvojem kapaciteta tih organizacija za pružanje djelotvornih i održivilih rješenja za zadovoljavanje potreba njihovih članova i grupa koje opslužuju i čije interes zastupaju pred institucijama.
- Obrazovni sistem treba da promoviše pozitivne društvene vrijednosti i kulturu učešća u životu zajednice. Teme građanskog obrazovanja, građanstva i EU treba da budu bolje prenijete na lokalni nivo i da podstiču djecu i mlade da istražuju kako nacionalne politike i lokalni programi direktno utiču na njihovu zajednicu i ljudi koje oni poznaju. Učenicima treba pružiti višestruke mogućnosti da praktikuju društveno odgovorno ponašanje u raznim okruženjima i okolnostima.

Kratak, ilustrativan pregled nekih interesantnih podataka iz istraživanja o ljudskom kapitalu Crne Gore (UNDP, 2011)

Zadovoljstvo poslom. Šta se smatra dobrom poslom?

- Dobar posao je posao sa dobrom platom, bez obzira da li je za stalno ili ne – smatra svega 5,5% **građana Crne Gore**, koji bi **(64%) radije radili u javnoj upravi za 450 eura nego u privatnom sektoru za 750 eura.**
- Samo 15,3% ispitanika smatra da smo sami za sebe odgovorni, odnosno da treba da obezbjeđujemo sami sebe. Sa druge strane, mnogo veći broj građana Crne Gore (41,7%) smatra da je **Vlada ta koja je odgovorna da svako bude obezbijeđen**. (Ostali imaju neodređeno mišljenje po ovom pitanju).
- Zabrinjava podatak da skoro polovina (48,5%) građana smatra da to što čovjek naporno radi ne mora da znači da će imati uspjeha u životu jer je to više stvar sreće i veza. **Devet od deset građana (91,7%) smatra da je važno da budemo dobro povezani sa ljudima na položaju**, koji imaju političku moć da bi napredovali u životu. Pri čemu 45,5% smatra da je to od suštinske važnosti a 46,2% da je to važno.
- Jedna trećina (33,7%) smatra da plate i prihodi treba da budu ujednačeniji odnosno da postoje manje razlike među zaradama. Sa druge strane, 26,1% se ne slažu i mišljenja su da razlike u platama treba da su veće da bi se zaposleni stimulisali da se više zalažu na radnom mjestu.
- **Jesmo li dobro plaćeni za posao koji obavljamo?** Trećina zaposlenih (35,7%) smatra da nije dovoljno plaćena, dok je 30,8% ispitanika zadovoljno i misli da je dovoljno plaćena za posao koji obavlja.
- Manje od polovine zaposlenih u Crnoj Gori (44,4%) smatra da ima interesantan posao i da njihov posao nudi profesionalni razvoj i mogućnost da se nauči nešto novo. Sa druge strane, zadovoljni smo (70,2%) atmosferom na poslu, pošto zaposleni u Crnoj Gori imaju dobre odnose na poslu i sa kolegama i sa nadređenima. Svega jedan od deset zaposlenih (9,4%) ima loše odnose sa kolegama i nadređenima. Polovina zaposlenih (51,6%) doživljava svoj posao kao zahtjevan i previše stresan. S druge strane većina (71,8%) smatra da ima dobru ravnotežu između poslovnog i privatnog života.
- **Strah od gubitka posla** - 23,8% ispitanika strahuje od mogućnosti da će izgubiti posao u narednih godinu dana. Svaki četvrti građanin (39%) smatra da ima siguran posao. Ostali (37,2%) imaju neutralan stav po ovom pitanju. Kada bi izgubili ili napustili posao, 37,7% smatra da ne bi lako našli posao sa sličnom platom, dok je nešto manji procent (34,2%) onih koji misle da bi lako našli drugi posao sa sličnom platom. **23,2% zaposlenih traži novo zaposlenje**. Najčešći razlog je želja da nađu posao sa većom platom (62,7%).
- **Samо polovina (53,5%) zaposlenih u Crnoj Gori radi u struci**. Sudeći po samoprocjeni, građani Crne Gore se smatraju vrlo sposobnim jer **samo 4,7% smatra da im je potrebna obuka** da bi mogli da se nose sa radnim zadacima koji se pred njih postavljaju. Ostali smatraju da su sposobni za posao koji rade (48,7%) ali i da su sposobni da obavljaju i zahtjevnije zadatke od onih koje obavljaju (46,6%).
- Svaki drugi nezaposleni (52%) nikada nije radio. Samo nešto manje od polovine (48%) nezaposlenih bilo bi spremno da počne da radi u toku sljedeće dvije sedmice, ukoliko bi im se ponudio posao.

Aspiracije roditelja - Zaposlenje

- Glavni razvojni sektori Crne Gore su: energetika, turizam i poljoprivreda. Međutim, kada je roditeljima postavljeno pitanje u kojem sektoru bi željeli da rade njihova djeca, 7,4% je odgovorilo u energetici, 7,2% u turizmu i 6,2% u poljoprivredi, šumarstvu i vodoprivredi. Najveći procenat roditelja želi da njihova djeca rade u finansijskim djelatnostima (17,4%).
- Roditelji žele da im djeca rade u javnom sektoru (78,8%) odnosno 49,2% žele da im djeca rade u državnoj upravi ili u preduzeću u državnom vlasništvu (29,6%). Svega 14,8% roditelja želi da im dijete radi u privatnom preduzeću.

Obrazovanje, vrijednosti, aspiracije, društveni kapital, zadovoljstvo sistemom zdravstva

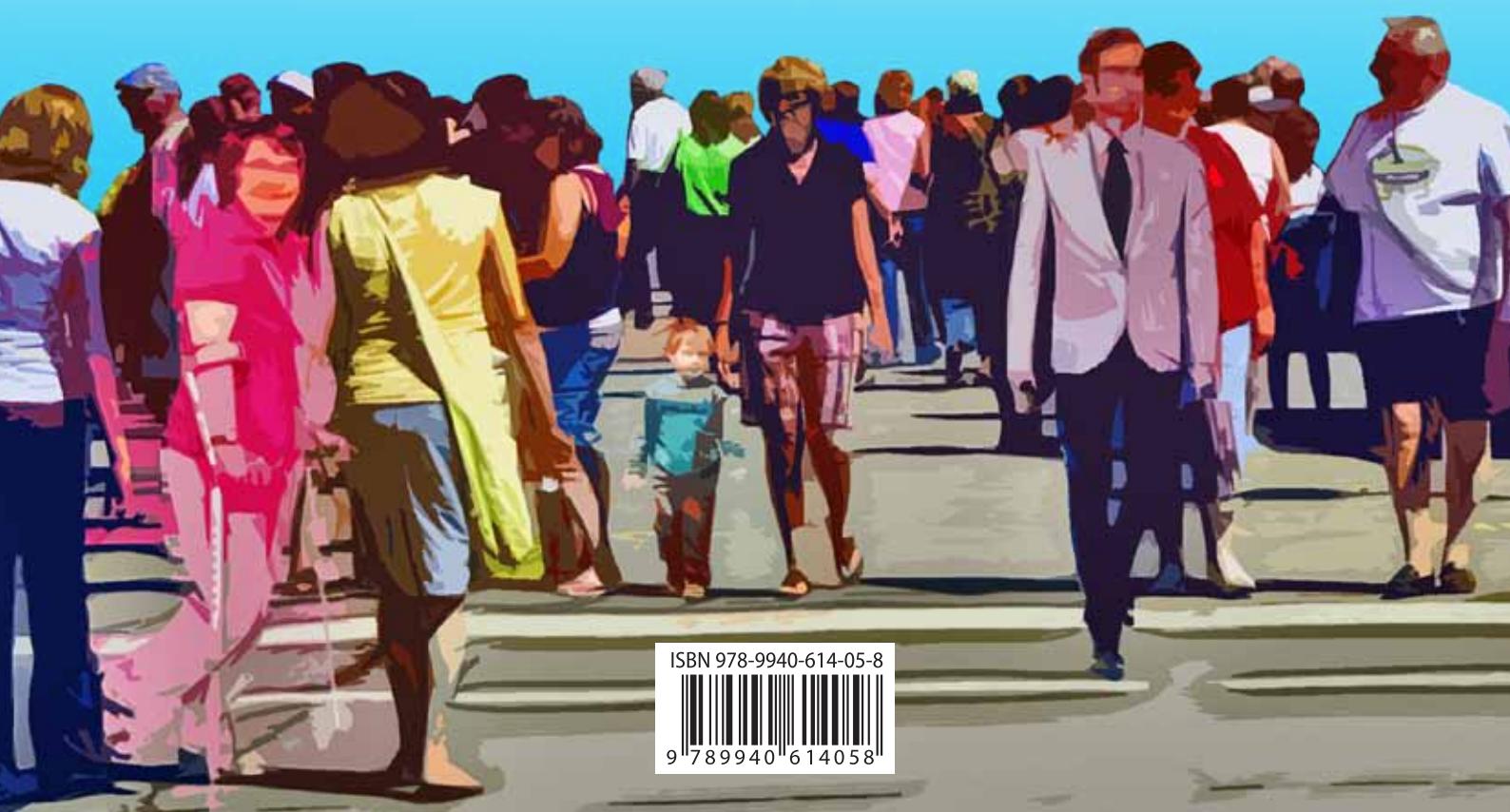
- **Devet od deset (89,8%) građana Crne Gore želi da njegovo/njeno dijete stekne visoko obrazovanje - fakultetsko (58%) i postdiplamsko (31,8%). Građani imaju povjerenja u sistem srednjoškolskog i visokog obrazovanja.** Dvije trećine ispitanika (63,1%) ima povjerenja a 18,1% ima potpuno povjerenje da srednjoškolski sistem pruža adekvatan nivo obrazovanja. Slično je i sa univerzitetskim nivoom, pa 23,5% ima veliko povjerenje a 59,5% donekle vjeruje u sposobnost univerziteta da obrazuje visokoobrazovani kadar koji je spreman za posao.
- **Pitali smo roditelje, babe i djedove koje vrijednosti je najpoželjnije razvijati kod djece.** Najpoželjnije je postići da djeca budu odgovorna (13,2%), samostalna (12,0%), vrijedna (11,8%), uporna (8,7%), snalažljiva (8,2). Nešto manje pažnje treba posvetiti očuvanju tradicionalnih vrijednosti (6,4%) ili vrijednostima kao što je čast i poštenje (8%) pa se ovdje dotičemo i identitetskih pitanja. Najmanje (2,7%) je onih koji smatraju da je poželjno kod djece razvijati pobožnost.
- Devet od deset roditelja (92%) bi više voljelo da njihovo dijete živi na selu, prigradskom naselju u svojoj kući, sa stalnim poslom (sa prosječnim primanjem) i sa dodatnim prihodom od bavljenja poljoprivredom, nego da živi kao podstanar u Podgorici bez sigurnog zaposlenja.
- **Najviše smo zabrinuti za budućnost svoje djece jer ispitanici smatraju da su rasprodati prirodni i ekonomski resursi** tj. da narednoj generaciji nije ostalo dovoljno resursa. Potom nas najviše brine: nedostatak materijalnih sredstava za život, korupcija, bolest i ulični kriminal. Zanimljivo je i što nas najmanje brine: mogućnost gubitka krova nad glavom zbog prinudnog iseljenja, nemogućnosti otplate kredita, mogućnost izbjivanja lokalnih vjerskih i etničkih sukoba i pitanje vjerskih sloboda. Ključni problemi koje treba riješiti da bi naša djeca živjela u boljoj zemlji su ekonomski: smanjenje nezaposlenosti i ekonomski razvoj.
- **Građani ne razmišljaju o odlasku iz Crne Gore.** Svaki drugi ispitanik (53%) ne planira da se odseli iz Crne Gore, dok 20,9% njih razmišlja o mogućnosti da živi u inostranstvu. Svega jedan od deset (11,7%) naših sugrađana bi željelo i pokušava da pronađe način da ode iz Crne Gore.
- **Kolike plate treba da imaju profesori i ljekari?** Plata nastavnika u srednjim školama treba da bude dva puta veća od prosječne plate, smatra polovina (51,4%) ispitanika, dok 36,5% smatra da treba da bude u nivou prosječne plate. Da plata ljekara treba da bude dva puta viša od prosječne plate smatra 45,8% i tri puta viša od prosječne – mišljenje je 45,6% ispitanika. Ostalo medicinsko osoblje treba da ima primanja u visini prosječne plate, mišljenje je oko 35% građana dok njih 40% smatra da medicinsko osoblje treba da ima primanja u visini dvije prosječne plate u Crnoj Gori. S obzirom na odličnu, skoro univerzalnu pokrivenost stanovništva zdravstvenom zaštitom, donekle iznenađuje podatak da se više od polovine (53%) građana brine zbog pristupa zdravstvenoj zaštiti, od kojih je 23% reklo da je jako zabrinuto. Kvalitet zdravstvene zaštite ispitanici ocjenjuju kao osrednji tj. ni kao dobar ni kao loš (ocjena 5,1 na skali od 1-10).
- Ukoliko pretpostavimo da male penzije mogu da se povećaju samo ako se uvedu veći porezi, što bi neizbjježno značilo manje sredstava za mlade generacije (vrtiće, škole, stipendije, sportsko rekreativni sadržaji) - **do kog nivoa bi tada trebalo povećati penzije?** Više od polovine ispitanika (57,7%) smatra da je potrebno povećati penzije toliko da se pokriju osnovni troškovi života penzionera ali i neke dodatne troškove da bi mogli lagodno da žive, a svega 19,2% smatra da penzije treba povećati toliko da penzioneri mogu da pokriju sve troškove lagodnog života, ali i da im ostane nešto preko da mogu da uštede i da putuju.
- **Društveni kapital: ljudima se danas ne može vjerovati** smatra čak 64,3% ispitanika, ali s druge strane, devet od deset ispitanika (88,9%) ima bliskog prijatelja. Većina (84,1%) nas se uopšte ne bavi volonterskim radom. Redovno (jednom mjesecu) dobrovoljno radi svega 3,1% građana.

Bilješke:

Bilješke:

ISBN 978-9940-614-05-8

9 789940 614058